

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume-VIII, Issue-I
January - March - 2019
Marathi

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VIII

Issue - I

Marathi

January - March - 2019

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

CONTENTS OF MARATHI

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	गुलाबगीतेतील तात्त्विक विचार सौ. अबोली व्यास (सावदेकर)	१-५
२	पातंजल योग आणि प्रासंगिकता प्रा. अ. रा. पवार	६-९
३	भारतीय समाजव्यवस्थेवरील धर्माचा प्रभाव आणि धर्माचे मूळ तात्त्विक अधिष्ठान चंद्रकांत प्रल्हाद सोनवणे	१०-१३
४	उमास्वामी यांनी केलेले जैनदर्शनाचे अनुशीलन डॉ. चित्रा अशोक चवडे	१४-१७
५	प्रज्ञाचक्षुंच्या 'तत्त्वबोधः' या ग्रंथातील सिद्धान्त एक समीक्षण डॉ. कविता होले	१८-२२
६	नास्तिकवादी परंपरेतील चार्वाक दर्शनाची सार्वकालिक उपयुक्तता आणि जनाभिमुखता डॉ. सौ. कीर्ती राम पिंजरकर	२३-३१
७	श्रीमद्भगवद्गीता रामानुज भाष्य आत्म्याचे अविनाशित्व सौ. ज्योती हसबनीस	३२-३७
८	प्रस्थानत्रयी व भारतीय तत्वज्ञान सौ. कल्पना चांदुरकर	३८-४३
९	वैश्विक दृष्टीसे योगदर्शन का महत्त्व वैद्या क्षमा अमोल डोरले	४४-४८
१०	सांप्रतकाळात आधुनिक दार्शनिकांचे योगदान मीनल जोशी	४९-५४
११	भारतीय तत्वज्ञानातील 'मनस' संकल्पना आणि अष्टांगयोग डॉ. मृदुला नासेरी	५५-५९
१२	वेद, वेदान्त प्रणीत अग्नितत्त्व सौ. नीलीमा संजीव पुराणकर	६०-६५
१३	वर्तमान परिस्थितीत श्रीमद् भगवद्गीतेची उपयोगिता डॉ. सौ. पल्लवी प्रविण राजनकर	६६-६९

१३. वर्तमान परिस्थितीत श्रीमद् भगवद्गीतेची उपयोगिता

डॉ. सौ. पल्लवी प्रविण राजनकर

अपि चेत्सुदुराचारो भजते मामनन्यभाक्।
साधुरेव स मन्तव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः॥

(भगवद्गीता 9/30)

“कोणताही मनुष्य आपल्या पापकर्मांमुळे दुःखी होऊन जर मला (ईश्वराला) शरण आला तर मी त्याला लवकरच पापमुक्त करून सुखी वनवून त्याचे जीवन कृतार्थ करील.”

अनादि काळापासून नेहमीच ईश्वर व मानव यामध्ये घनिष्ट संबंध प्रतिपादित झालेला आहे. आपल्या प्राचीन ऋषीमुनींनी याची मीमांसादेखील केली आहे. म्हणूनच प्रस्तुत शोधनिबंधात ‘ईश्वरता व मानवता’ या विषयावर तर्क व दर्शनाच्या दृष्टिने विचार करून हे स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न केला आहे की संपूर्ण विश्व अज्ञानतेपणामुळे जणू स्मशान सदृश होत आहे. आपला संपूर्ण भौतिक विकास व विज्ञानातील चमत्कार दार्शनिक परिपूर्णतेशिवायच मानवाचे परिवर्तन दानवात होत चालले आहे व त्यासाठी त्याला ईश्वरभक्तिचा आश्रय घेण्याची आवश्यकता आहे.

न्यायदर्शनात नैयायिकांच्या मतानुसार ईश्वराच्या अनुग्रहाशिवाय पुरुषाला प्रमेयांचे यथार्थ ज्ञान होत नाही किंवा तो मोक्षाचा अधिकारीही होत नाही. त्यांच्या मते ईश्वर हाच जगाच्या उत्पत्ति-स्थिती-लयाचा कर्ता आहे. तर योगदर्शनात ईश्वराचे स्थान फार मोठे आहे.

“क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः पुरुषविशेषः ईश्वरः।”

(योगसूत्र 1/24)

क्लेश, कर्मविपाक व आशय यांनी रहित असणारा पुरुषविशेष म्हणजे ईश्वर होय. मनुष्य सुखाची आशा करतो. परंतु अधिक सुख-प्राप्तीच्या मागे लागून त्याला अनेक संकटांना तोंड द्यावे लागते. भारतीय दर्शन दुःखाद्वारे सर्व तत्वांना प्रतिपादित करण्यासाठी समर्थ असतात. सांख्यदर्शनात म्हटलेच आहे की,

“दुःखत्रयाभिघाताज्जिज्ञासा तदपघातके हेतौ।”

श्रीमद्भागवतात देखील याविषयीचे अधिक विश्लेषण आलेले आहे. साधारणतः मानवी जीवनात दोन क्रिया असतात. त्या म्हणजे, दैहिक क्रिया व मानसिक क्रिया - होय. परंतु हे अविद्यामूलक द्वैत मानले जाते. दर्शनशास्त्रकारांच्या मतानुसार मात्र देह व मन वेगळे नसून एकच आहे. देह जीवनामध्ये समाविष्ट आहे तर मन हे देहाच्या अन्तर्गत आहे. हाव रथूलदेह मांस, अस्ति, स्नायु व मज्जा या चार स्तरांमध्ये विभक्त होत असतो. यालाच अन्नमयकोश म्हणतात. रथूलदेहानंतर सूक्ष्मदेह येतो. त्यालाच अतिवाहिक देह म्हटल्या जाते. हा सुध्दा रथूलदेहाप्रमाणे पात्र्यभौतिकत्वाने निर्मित झालेला असतो. पुढे या सूक्ष्मदेहांतर्गत लिङ्गदेह येतो व यालाच मनोमयदेह देखील म्हटल्या जाते. लिङ्गदेह हा पत्र्यज्ञानेंद्रिय, पत्र्यकर्मेन्द्रिय, पत्र्यप्राण, अहंकार, बुद्धि व मन इत्यादी 18 अङ्गांनी व्याप्त असतो. लिङ्गशरीर हे अतःकरणाला आश्रित असते व हेच जीवनाचे मूलतत्त्व आहे. पाप-पुण्य, सुख-दुःख, उन्नति-अवनति,

धर्म, ज्ञान, वैराग्य, ऐश्वर्य तसेच अधर्म, अज्ञान, अवैराग्य, अनेश्वर्य इत्यादी सर्वे लिङ्गशरीराला आश्रित असतात. लिङ्ग शरीर हेच मानवतेची केंद्रभूमि आहे. मानवाचे बरे-वाईट, श्रेष्ठ-निकृष्ट हे लिङ्ग शरीरानेच अवलंबून असल्यामुळे लिङ्गशरीराला जीवनाचे साधन (Instrument of life) म्हणता येईल. जोपर्यंत मोक्षाची प्राप्ती भेट नाही तोपर्यंत हे लिङ्गशरीर नष्ट होत नाही. कारण लिङ्गशरीर हेच पुर्नजन्माला कारणीभूत ठरते.

“आहारनिद्रागमयैथुनं च सामान्यमेतत् पशुभिर्नशाणाम्।

धर्मो हि तेषामधिको विशेषो धर्मोऽस्मीनः पशुभिः समानाः।।”

मानव व पशुंमध्ये अनेक बाबतीत समानता आढळून येते. परंतु त्याला रात व अरात याविषयीची समज असाते. तर्क-वितर्क करण्याची योग्यता त्यात असाते. म्हणून तर सनातनधर्मी तत्वांवर विश्वास ठेवून या नरदेहालाच सर्वश्रेष्ठ मानतात. त्यांच्यामते याच शरीराद्वारे मनुष्य मोक्ष प्राप्त करू शकतो.

सत्येनोत्तमिता भूमिः। (ऋग्वेद 10/85/1)

घोरासो अनृतद्विषः। (ऋग्वेद 7/66/13)

मित्रस्याहं वक्षुषा सर्वाणि भूतानि समीक्षे। (सजुर्वेद 36/18)

अचिद्वेषं कृणोमि वः। (अथर्ववेद 3/30/1)

यद्ददामि अधुमत्तद्ददामि। (अथर्ववेद 12/1/48)

जिह्वाया गूले मधु मे जिह्वागूले मधूलकम् (अथर्ववेद 1/34/2)

धर्म, अर्थ, काम व मोक्ष या चतुर्वर्ग फलप्राप्तीसाठी आपली वैदिक संस्कृति मानवाला सत्याची उपासना करण्यास सांगतात. प्रत्येकाला सत्याचा उपासक बनलेच पाहिजे. संपूर्ण जग हे सत्यावरच आधारित आहे. सत्याच्या उपासनेमुळेच राष्ट्र समुन्नत व समृद्ध बनू शकतो. येशू ख्रिस्तांनी देखील म्हटलेच आहे की—

“Man was made in the image of God”

मानव जणू ईश्वराचीच प्रतिगूर्ति आहे. जो गुण ईश्वरामध्ये आहे तेच गुण काही अंशी मानवामधून देखील प्रतीत होतांना आढळतात. भगवद्गीतेमध्ये देखील याच विचारांचे समर्थन होतांना आढळते.

“उपद्रष्टाऽनुगंता च भर्ता भोक्ता महेश्वरः।

परमात्मेति चाप्युक्तोदेहेऽस्मिन् पुरुषः परः।।”

(भगवद्गीता 13/12)

क्षेत्रज्ञ पुरुष हा प्रकृतिहून अगदी वेगळा व अत्यंत श्रेष्ठ असा परमात्माच असतो. यालाच विशुद्ध अद्वैतवाद सुद्धा म्हणता येईल. भगवद्गीतेतील खालील श्लोकाद्वारे या सिध्दान्ताची परिपुष्टी होईल की —

“ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः।

मनःषष्ठानीन्द्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्षति।।”

(भगवद्गीता 15/7)

“माझा परमात्म्याचाच अविनाशी अंश या जीवलोकांत जीवात्मा झाला आहे. प्रकृतीत असलेल्या मन वगैरे साहा सूक्ष्म इंद्रियांना तो आकर्षित करतो.” या भावार्थाने ‘जीव’ हाच ईश्वराचा सनातन अंश मानता येईल.

“ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्येशोऽर्जुन तिष्ठति ।

भ्रामयन्सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया ॥

तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत ।

तत्प्रसादात्परां शान्तिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥

(भगवद्गीता 18/61, 62)

तात्पर्य हेच की अगेदभावाने असो वा अंशभावाने ईश्वराला आश्रित जाणे हेच सर्वश्रेष्ठ आहे. अगेदभावाने व ईश्वरकृपेने या तत्वांचे ज्ञान प्राप्त होत असते. जगातील सर्व संतमहात्म्यांनी देखील या सिध्दान्ताला मान्य केले. जसे श्रीकृष्णाने म्हटलेच आहे की, “वासुदेवः सर्वमिति।” (श्रीमद्भगवद्गीता 7/19) परब्रह्म, अखाण्डब्रह्माण्डनायक आपल्या लीलेद्वारे विस्तारीत होणे हाच सिध्दान्त येथे मानता येईल. त्याच्या कृपेनेच ईश्वराचे अस्तित्व व तत्त्व ज्ञात करून घेता येते. तात्पर्य असे की ईश्वराच्या विस्तृत अवताराची नवविध आणि अनन्य भक्तित्तच मानवाची खरी पूजा मानली जाते. प्रस्थानत्रयी मधून सर्वश्रेष्ठ अशा गीतेचे वैशिष्ट्य हेच की, उपनिषदातील ब्रह्मविद्येला ईश्वराची जोड देऊन ती सर्वसामान्य व्यक्तित्वाच्या पवनी पडावी अशी तीची केलेली सुगम रचना होय.

परंतू आज संपूर्ण विश्वात मानवता ही राज्यसत्ता, शस्त्रसत्ता व धनसत्तेच्या वर्चस्वाखाली नष्ट होत चालली आहे. मानव मानवतेप्रति आपले कर्तव्य विरारत चालला आहे. तो स्वार्थाला आहारी जाऊन धनसंचय करून राहिलेला आहे आणि याच धनापोटी तो अनेक वाईट कार्य करून आपल्या पापामध्ये वृद्धि करीत आहे. अनेक प्रकारच्या मायामोहात गुरफटत जात आहे. त्याने हे स्मरण ठेवले पाहिजे की रावणाची सोन्याची लंकासुध्दा जळून राख झाली होती. तरीदेखील मानव धनाच्या राशिंच्या आहारी जात आहे. याचा अन्त म्हणजे संपूर्ण विश्व दुःखाला सामोरे जाऊन केवळ नरयातनाच भोगेल. “वैदिक संपत्ति” नामक ग्रंथात म्हटलेच आहे की,

The modern European type of civilization is being spread over the whole world superseding or modifying the old local type. The world is becoming an enlarged Europe so far as the externals of life and the material side of civilization are concerned.

तात्पर्य असे की युरोपीय सभ्यतेचा प्रसार संपूर्ण जगात इतक्या मोठ्या प्रमाणात होत आहे की मानव आपली संस्कृती विसरून पदोपदी युरोपीय संस्कृती आत्मसात करीत चालला आहे. युरोपीयन सभ्यतेमुळे संपूर्ण संसार संवेदनहीन व स्वार्थी बनलेला आहे आणि त्यासाठी आज भारतीय सभ्यता व संस्कृतीच्या प्रसार व प्रचाराची आवश्यकता आहे.

मनुष्याने आपल्या दुःखनिवारणासाठी व कार्यसफलतेसाठी भौतिकतेपारून दूर होऊन आध्यात्मिकतेकडे आपला कल झुकवला पाहिजे. मानवाची स्वार्थगयी भावना व संकुचित दृष्टिकोनामुळेच त्याचे अधःपतन झालेले आहे. केवळ ईश्वराची सार्वभौमिकता व आध्यात्मिकतेमुळेच मानवाची रक्षा व मुक्ति घडून येणे शक्य होईल. त्यासाठी मानवाला आपापल्या ईश्वराला आश्रित जाऊन ईश्वर आराधनेद्वारे आपल्या कर्तव्याप्रति निष्ठ राहिले पाहिजे, त्याने हे लक्षात ठेवले पाहिजे की, आपल्या हितातच संपूर्ण विश्वाचे हित समाविष्ट आहे.

“यज्ञायाचरतः कर्म समग्रं प्रविलीयते।” असे यज्ञमय जीवन जगणाऱ्या व्यक्तीसाठी भगवत्तत्त्व व मानवतत्त्व यामध्ये काहीही भेद राहत नाही. स्वामी विवेकानंदांनीच मानवी संवेलाच देवी प्रकाशकाच्या उत्पादनाचे साधन मानले

आहे. त्यांच्याविषयी श्री अविनाश दास यांनी 1957 मध्ये Year Book of Education मध्ये लिहिले आहे की –
"Vivekananda reaffirmed the necessity for realizing the Divine in man by dedicated service of the poor, the fallen, the weak in body and the weary in soul."

तात्पर्यार्थ असा की, स्वामी विवेकानंदाच्या मते मनुष्याला जर भगवत्प्राप्ती करायची असेल तर त्याने निर्धन, पतित, निर्वल किंवा श्रान्तात्मा मनुष्याच्या सेवेलाच आपल्या लक्ष्यप्राप्तीचे साधन बनविले पाहिजे. परंतू या व्रतासाठी भगवद्भक्ति, भावशुद्धि, साधनशुद्धी, आत्मत्याग इत्यादी सद्गुणांची तसेच चरित्रवल व तपस्येची आवश्यकता आहे.

"एकोऽहं द्वितीयो नास्ति।"

सर्वश्रेष्ठ साधकांमध्ये या गुणांचा समावेश तेव्हाच होईल, जेव्हा तो अहंकाराचा त्याग करून त्याला एकात्मतेवर निष्ठा व विश्वास ठेवेल व आपल्या वृत्तिला व्यष्टीकडून समष्टीकडे नेण्याचा प्रयत्न करेल. तेव्हाच संपूर्ण संसारात शांती स्थापित होऊ शकेल.

"सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरामयाः।

सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चिद् दुःखमागं भवेत्॥

CONTACT FOR SUBSCRIPTION

AJANTA

ISO 9001: 2008 QMS/ISBN/ISSN

Vinay S. Hatole

Jaisingpura, Near University Gate, Aurangabad (M.S) 431 004,

Cell : 9822620877, 9579260877 Ph: 0240 - 2400877

E-mail : ajanta5050@gmail.com

Website : www.ajantaprakasha.com